

บทที่ ๒

ศึกษาวิจิตรนิพนธ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีคำสอนที่สำคัญจัดอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ ได้แก่ การไม่ทำชั่วทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ผ่องแผ้ว โดยเฉพาะการทำจิตให้ผ่องแผ้วนั้น ในทางพระพุทธศาสนามีแนวทางปฏิบัติเพื่อให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง วิจิตรนิพนธ์เป็นกุศลจิตอยู่ในนิพพานธรรมอย่างหนึ่งที่คอยกั้นจิตให้ชุ่มฉ่ำไม่สามารถเจริญกุศลธรรมใดๆ ได้ เหตุฉะนั้นการทำความเข้าใจเรื่องวิจิตรนิพนธ์จึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงกำหนดประเด็นศึกษาดังนี้

๒.๑ นิยามความหมายของวิจิตรนิพนธ์

๒.๒ ความเป็นมาและความสำคัญของวิจิตรนิพนธ์

๒.๓ เนื้อหาหลักธรรมของวิจิตรนิพนธ์

๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ นิยามความหมายของวิจิตรนิพนธ์

“วิจิตรนิพนธ์” เป็นธรรมชาติที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม หรือเป็นธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี หรือเป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมอง ดังนั้น “วิจิตรนิพนธ์” จึงมีนิยามความหมายปรากฏข้อความว่า

๒.๑.๑ ความหมายของ “วิจิตรนิพนธ์” ที่ปรากฏในพระบาลี

๑. พระมหาสมปอง มุทีโตได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “วิจิตรนิพนธ์” ที่ปรากฏในหนังสือคัมภีร์อภิธานวรรณานาว่า วิจิตรนิพนธ์(วิจิตรนิพนธ์)^๑ หรือความสงสัยที่ปรากฏในพระบาลีไว้ ๙ ศัพท์ เช่น มโนวิเลช สนเทห สัสยถักถา เทวพหุ วิจิตรนิพนธ์กขาสงกา วิมตี ดังปรากฏข้อความว่า

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๗๘/๑๐๕.

วิจิกิจจนา(วิ+กิต โรคาปนยเน+ฉ+อา)ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, วิจิกิจจนา.
 วิคตัจจิกิจจนา เอตายาติ วิจิกิจจนา ความสงสัยที่เป็นเหตุอุบจนความคิดชื่อว่าวิจิกิจจนา (ซื่อนกิ เป็นกิ
 กิ, อาเทศกัตัวหน้าเป็น จ, ลบ ต, ซื่อน จ, ลบสระหน้า)โสฬตถากริสสามิ ยถา เม ปูนน วิจิกิจจนาอุปปช
 ชิสฺสติ เราจักทำโดยประการที่ความสงสัยจักไม่เกิดขึ้น

มโนวิเลช(มนสทพูป+วิ+ลช เลขเน+ณ)ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล ฉงนสนทนเทห์.มน วิเลชติ ทวิธากรณวเสนาติ มโนวิเลโซ อาการที่แยกจิตออกเป็น๒อย่าง ชื่อว่า มโนวิเลช (อาเทศ อ ของมนเป็น โอ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ).วิจิกิจนาสงขาโตมโนวิเลโซ จอุปปชชติเยว ความสงสัย กล่าวคือ วิจิกิจนา ย่อมเกิดขึ้น

สนเทห (ส+ทิสสเย+ณ) ความสงสัย,ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเทห์.สนเทหนสนเทโท ความสงสัยชื่อว่า สันเทหะ (อาเทศนคหิตเป็น น, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ) ปมตตกรณภูเจณสนเทโท ความสงสัยชื่อว่า สันเทหะ เพราะอรรถว่าทำให้งงว

สัสย (ส+สสิ กงขาย+ณ)ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, ความลังเล, สมมตโต เสตีติ สัสโย อาการที่สงสัยทุกอย่าง ชื่อว่าสังสยะ (ลบณวุทธิอีเป็นเอ, อาเทศ เอ เป็น อย) อิติ เม นตลโยความสงสัยอย่างนี้ไม่มีแก่เรา

กงขา(กงข วิจิกิจนาย+อ+อา)ความสงสัย, ความเคลือบแคลง,ความลังเล,ก้งขากงขติ วิจิกิจนตติ กงขา อาการที่สงสัย ชื่อว่าก้งขา (ลบสระหน้า).อิมสุจ จาเนสุ กงขาปหีนาโหติ ละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้

สงกา (สงกสงกาย+อ+อา) ความสงสัย,ความเคลือบแคลง, สงกา.สงกนสงกา อาการที่สงสัยชื่อว่าสังกา (ลบสระหน้า)^๒

๒. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต) ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า“วิจิกิจนา”ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดศัพท์วิเคราะห์ว่า วิจิกิจนา ความลังเลสงสัย, ความสงสัย

วิคตัจจิกจนาณณปปฎีกาโร เอตยาตติ วิจิกิจนา ธรรมชาติเป็นเหตุจากไปแห่งความคิดพิจารณาคือการปฏิบัติการของญาณ (วิ+จิกิจนา)^๓, สภาววิจินนโตตตายกิจจติ กลมตติจิกิจนาธรรมชาติเป็นเหตุลำบากแห่งผู้คิดค้นสภาวะ (วิ บทหน้า) กิต ธาตุในความหมายว่าลำบาก ฉปัจจัย อา อิตฺตฺชนิกิ เป็นกิริ,แปลง ก ตัวหน้าเป็น จ.ลบ ต,ซ้อน จ)

สรุปว่า วิจิกิจนาหรือความสงสัยที่ปรากฏในพระบาลี มีศัพท์ เช่นมโนวิเลช สนเทหสัสยกถกถา เทวพหก วิจิกิจนากงขา สงกาวิมติ เป็นต้น

๒.๑.๒ ความหมายของ“วิจิกิจนา”ที่ปรากฏในพจนานุกรม

^๒ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๘/๑๐๕.

^๓พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๐๙.

ความหมายของคำว่า “วิจิกิจฉา” มีพระอรรถกถาจารย์ได้ให้นิยามความหมายไว้หลายความหมายด้วยกัน โดยยกเป็นตัวอย่างเป็นดังนี้คือ

๑. พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “วิจิกิจฉา” ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่าวิจิกิจฉา (วิจิกิจฉานิรณ)^๕ หมายถึง ความลึกลับไม่ตกลงได้,ความไม่แน่ใจ, ความสงสัย, ความเคลือบแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย,ความลึกลับเป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในปฏิบัติทางเครื่องดำเนินของตน^๕

๒. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙,ราชบัณฑิต) ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “วิจิกิจฉา”ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ฉบับคำวัด ว่าวิจิกิจฉา แปลว่าความลึกลับ,ความสงสัย,ความไม่แน่ใจ

วิจิกิจฉาหมายถึงความที่ใจเกิดความสงสัยกังวลตัดสิ้นใจไม่ได้เกิดความไม่แน่นอน โดยเฉพาะเกิดความลึกลับสงสัยในเรื่องพระรัตนตรัยเรื่องบาปบุญคุณโทษเรื่องนรกสวรรค์ เป็นต้น จัดเป็นนิรณ คือ เครื่องปิดกั้นขัดขวางมิให้บรรลุถึงความดีและปิดกั้นความดีมิให้เข้าถึงจิต

วิจิกิจฉา เกิดจากอโยนิโสมนสิการคือ มิได้พิจารณาโดยแยบคาย แก่ได้ด้วย การเจริญธาตุกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน^๖

๓. ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “วิจิกิจฉา”ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ว่าวิจิกิจฉา(กิจฉา) นความสงสัย,ความเคลือบแคลง, ความลึกลับ, ความไม่แน่ใจ^๗

สรุปว่า ความหมายของ “วิจิกิจฉา” ที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ วิจิกิจฉา หมายถึง ความลึกลับไม่ตกลงได้,ความไม่แน่ใจ, ความสงสัย, ความเคลือบแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย, ความลึกลับ เป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในปฏิบัติทางเครื่องดำเนินของตน

๒.๑.๓ ความหมายของ “นิรณ” ที่ปรากฏในพระบาลี

^๕ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑/๓๐๑, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๘/๑๐๕.

^๕พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

^๖พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ฉบับคำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๘๘๙.

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นามมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๑๗.

ความหมายของคำว่า “นิรณ” ที่ปรากฏในพระบาลี มีพระอรรถกถาจารย์ได้ให้นิยามความหมายไว้หลายท่านด้วยกันโดยยกเป็นตัวอย่างได้ดังนี้

๑. พจนานุกรมบาลี-ไทยฉบับภูมิพโลภิกขุ ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “นิรณ” ที่ปรากฏในพระบาลี โดยความหมายดังนี้ นิรณการปิดเป่า, การกันไว้, การตรึงไว้, การป้องกัน, การปฏิเสธ.^๙

๒. พจนานุกรม บาลี-ไทยสำหรับนักศึกษฉบับปรับปรุงใหม่ ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “นิรณ” โดยความหมาย ดังนี้ นิรณ. การป้องกัน, การกีดขวาง^{๑๐}

สรุปว่า ความหมายของคำว่า “นิรณ” ที่ปรากฏในพระบาลี มีพระอรรถกถาจารย์ได้ให้นิยามความหมายไว้หลายท่านด้วยกัน ดังนี้ นิรณการปิดเป่า, การกันไว้, การตรึงไว้, การป้องกัน, การปฏิเสธ เป็นต้น

๒.๑.๔ ความหมายของ “นิรณ” ที่ปรากฏในพจนานุกรม

ความหมายของคำว่า “นิรณ” มีพระอรรถกถาจารย์ ได้ให้นิยามความหมายไว้หลายท่านด้วยกัน โดยยกเป็นตัวอย่างได้ดังนี้

๑. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า “นิรณ” ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม ว่านิรณ หรือนิรณธรรม ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี, สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมมี ๕ อย่าง^{๑๑} คือ ๑) กามฉันทะ พอใจในกามคุณ ๒) พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น ๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่ซึมเซา ๔) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ ๕) วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย^{๑๒}

๒. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต) ได้ให้นิยามความหมายของ “นิรณ” ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ฉบับคำวัดว่า นิรณ (อ่านว่านิวอน) แปลว่าเครื่องกั้นไว้ หมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องปิดกั้นหรือขัดขวางไม่ให้บรรลุ

^๙ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๘/๗๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๐๒.

^{๑๐}มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรมบาลีไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๙

^{๑๑}พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๗, หน้า ๓๐๐.

^{๑๒}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๕.

ความดีไม่เปิดโอกาสให้ทำความดีและเป็นเครื่องกันความดีไว้ไม่ให้เข้าถึงจิตนิรณเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุนิรณไม่ได้ หรือทำให้เลิกล้มความตั้งใจปฏิบัติไป นิรณมี ๕ อย่าง^{๑๓} คือ ๑) กามฉันทะ ๒) พยาบาท ๓) ถีนมิทธะ ๔) อุทธัจจกุกกุกจะ ๕) วิจิกิจฉา^{๑๔}

๓.ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้นิยามความหมายของคำว่า“นิรณ”ที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ว่านิรณนั้น สิ่งขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมมี ๕ ประการ คือความพอใจในกามคุณ ๑ ความพยาบาท ๑ ความหดหู่ซึมเซา ๑ ความฟุ้งซ่านรำคาญ ๑ ความล่งเลสงสัย^{๑๕}

สรุปว่า ความหมายของคำว่า“นิรณ”ที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสน์นิรณ หรือนิรณธรรมธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุนิรณ,สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมมี ๕ อย่าง คือ ๑) กามฉันทะพอใจในกามคุณ ๒) พยาบาทคิดร้ายผู้อื่น ๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่ซึมเซา ๔) อุทธัจจกุกกุกจะความฟุ้งซ่านและรำคาญ ๕) วิจิกิจฉา ความล่งเลสงสัย

๒.๒ ความเป็นมาและความสำคัญของวิจิกิจฉานิรณ

๒.๒.๑ ความเป็นมาของวิจิกิจฉานิรณ

“วิจิกิจฉา” เป็นปรมัตถธรรมประเภท “จิตปรมัตถ์”^{๑๖} และเจตสิกปรมัตถ์”^{๑๗} ในปรมัตถธรรม ๔ ประการ โดยมีความเป็นมาดังต่อไปนี้

๑. วิจิกิจฉา เป็นนิรณ ได้อย่างไร ?

วิจิกิจฉา มีสถานะเป็นนามธรรมประเภทจิตและเจตสิก เมื่อว่าโดยประเภทแห่งเจตสิกแล้ว “วิจิกิจฉา” เป็นเจตสิกประเภทอกุศลเจตสิกหรืออกุศลราศีเจตสิก ซึ่งมีสภาวะธรรมประเภทเดียวกัน ๑๔ ดวง วิจิกิจฉา มีสภาวะเฉพาะตนคือความสงสัยลังเลในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้นวิจิกิจฉามีสภาวะธรรมคล้ายกันกับธรรมอื่นคือกามฉันทะ(โลภะ)พยาบาท(โทสะ) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉา (ความ

^{๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๑๔}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ฉบับคำวัด, หน้า ๔๒๕.

^{๑๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๖๓๘.

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๖/๑๔.

^{๑๗}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๗/๑๔.

ลั้งเลงส้าย) สภาวธรรมเหล่านี้รวมเรียกว่า“นิวรรณ์”หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นเครื่องกันความดี (ฉาน) ไม่ให้เกิดขึ้นที่ เกิด, ขึ้นแล้วเสื่อมสิ้นสลายไป, และนิวรรณ์มีสภาวธรรมเป็นอนุสสเลเหมือนกัน ดังนั้นวิจิกิจฉานจึงเป็น นิวรรณ์

เจตสิกปรหมัตถ์ หมายถึง เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลกขณ)วิจิกิจฉาน เป็นปรหมัตถธรรมประเภท “เจตสิกปรหมัตถ์” เป็นเจตสิกฝ่ายอนุสสเลธรรมเรียกว่า“อนุสสเลเจตสิก”ซึ่งมี ทั้งหมด ๑๔ ดวง แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ ๑) ประเภทโลติกเจตสิก ๒) ประเภทโทจตุก-เจตสิก ๓) ประเภทโมจตุกเจตสิก ๔) ประเภทถิกทุกเจตสิก ๕) ประเภทวิจิกิจฉานเจตสิก

“วิจิกิจฉานเจตสิก” เป็นเจตสิกประเภทวิจิกิจฉานเจตสิก มีชื่อเดียวกันกับประเภท ของเจตสิกมีสภาวะของตนเองโดยไม่เกี่ยวข้องกับใครในเจตสิกธรรมทั้งหลาย เมื่อวิจิกิจฉานเจตสิก ประกอบร่วมกันกับเจตสิกธรรมในกลุ่มอนุสสเลด้วยกันตามหลัก“ตทุภยมิสสกันย”สามารถประกอบ รวมได้ถึง๑๔ดวงคืออัญญสมานเจตสิก๑๐(เวณอธิโมกข์^{๑๘} ปิติฉนทะ^{๑๙}) โมจตุก-เจตสิก๔ได้แก่โมห-เจตสิก อหิริกเจตสิกอนัตตปเจตสิกอุทธัจจเจตสิก รวมเป็น ๑๔ดวง เรียกว่า“วิจิกิจฉานเจตสิก”^{๒๐}

๒. วิจิกิจฉาน เกี่ยวข้องกับโมหะ ได้อย่างไร ?

จิตปรหมัตถ์ หมายถึง เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (อารมณ์นิชานนลกขณ) คือได้รับ อารมณ์อยู่เสมอนั้นเองจึงเรียกว่า รู้อารมณ์

วิจิกิจฉาน มีสภาวะเป็นนามธรรมประเภทจิตและเจตสิก เมื่อว่าโดยประเภทแห่งจิต แล้ว“วิจิกิจฉาน”เป็นจิตประเภทอนุสสเลจิตหรือเรียกว่า“โมหมูลจิต”วิจิกิจฉาน เป็นปรหมัตถธรรม ประเภท“จิตปรหมัตถ์”เป็นจิตฝ่ายอนุสสเลธรรมเรียกว่า อนุสสเลจิตแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑)โลภมูลจิต ๒) โทสมูลจิต๓)โมหมูลจิต“วิจิกิจฉาน” เป็นจิตอยู่ในกลุ่มที่มีมูลเหตุเป็นอนุสสเลประเภท โมหะ เรียกว่า“โมหมูลจิต” ซึ่งมีจำนวน ๒ ดวง คือ

๑. อุปเพกขาสหคตังวิจิกิจฉานสัมปยุตตัง จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย

^{๑๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๘๑/๒๖๖, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕.

^{๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๑/๓๐๙๕.

^{๒๐} พระสัทธรรมโชติกะ,ปรหมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพ-มหานคร: พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธ, ๒๕๕๐), หน้า ๙๗-๙๘.

๒. อุปเพกขาสหคตังอุทธีจสัมปยุตตัง จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความพึงชานซึ่งวิจิตรจักษุสัมปยุตตจิต มีสภาวะธรรมประเภทโมหะเหมือนกันกับอุทธีจสัมปยุตตจิตรวมเรียกว่า“โมหมูลจิต”

เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดโมหมูลจิต

๑.อโยนิโสมนสิการ^{๒๑} การทำใจไว้ในอุบายอันไม่แยบคาย หมายถึงการคิดไม่รอบคอบขาดการไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผลที่ถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นผู้ไม่ชอบใช้ปัญญาไม่ชอบคิดอ่านในสิ่งที่ลึกซึ้ง ชอบของง่าย ๆ จึงทำให้ขาดปัญญารู้เท่าทันทำให้เกิดความหลงและความไม่รู้

๒. อาสวสมุปปาโท^{๒๒} การเกิดขึ้นของอาสวะ หมายถึงเป็นผู้ที่ถูกอาสวะกิเลสรุมเร้าทำให้หลงมัวเมา ไม่มีสติปัญญาที่จะคิดทำสิ่งต่างๆ ให้รู้เหตุผลตามความเป็นจริงได้ หรือไม่มีโอกาสที่แสวงหาความรู้เพราะมัวแต่หมกมุ่นอยู่ด้วยอำนาจกิเลสอาสวะทั้งปวง

เหตุให้เกิด“อโยนิโสมนสิการ”^{๒๓} ๕ ประการ

บุคคลผู้มีความคิดเห็นเป็นอโยนิโสมนสิการ คือ ความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้องตามหลักธรรม หรือเป็นความคิดที่เป็นอกุศลไม่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เป็นความคิดที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นมีเหตุปัจจัยสนับสนุน ๕ ประการ คือ

๑.บุพเพกตบุณยตา การไม่ได้ทำบุญที่เกี่ยวข้องกับปัญญาไว้ในปางก่อนอันเป็นอดีตเหตุ หมายถึงเป็นบุคคลที่ไม่ได้ทำบุญกุศลมาด้วยปัญญามักทำกิจต่างๆ โดยไม่ได้ใช้ปัญญาซึ่งทำได้ง่ายกว่าและไม่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจด้วยเหตุนี้เมื่อสำเร็จผลออกมา จึงทำให้เป็นผู้ที่ไม่มีปัญญา ในการพิจารณาเหตุผลของสิ่งต่างๆ ได้อย่างลึกซึ้งทำให้ถูกอวิชชาครอบงำได้ง่ายเป็นเหตุให้เกิดอโยนิโสมนสิการอยู่เสมอ

๒.อัปปฏิรูปเทสวาโสการอยู่ในประเทศที่ไม่สมควร หมายถึง เป็นผู้ที่อยู่ในประเทศที่ไม่เหมาะสมคือสถานที่เต็มไปด้วยอาชญากรรมที่ทำให้เกิดอกุศลธรรมได้ง่าย เช่นบ่อนการพนันสถานเรีงรมณ์ต่างๆ เป็นต้น ที่เต็มไปด้วยอบายมุขทำให้อกุศลที่ยังไม่เกิดมีโอกาสเกิดขึ้นมา

^{๒๑}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๐/๓๖๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๑/๓๓๒.

^{๒๒}ม.ม. (ไทย) ๑๑/๑๔/๑๗, พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ปริเฉทที่ ๗ หลักสูตรจุฬารัตนิกโท**, หน้า ๘๐, ๘๙-๙๑

^{๒๓}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๑/๓๓๒, ส.ม. (ไทย) ๑๘/๒๐๕/๑๓๗, ส.ม. (ไทย) ๑๘/๒๑๖/๑๔๘.

อกุศลที่เคยเกิดขึ้นแล้วยังเจริญงอกงามขึ้น ส่วนกุศลที่ยังไม่เกิดย่อมไม่มีโอกาสเกิดขึ้นกุศลที่เคยเกิดขึ้นแล้วมีแต่เสื่อมสิ้นไป

๓. อสัปปุริสุปปินิสสโย การคบค้าสมาคมกับอสัตตบุรุษ หมายถึง เป็นผู้ที่คบหาสมาคมกับอสัตตบุรุษ คือ ผู้มีมิตรชั่ว มีความประพฤติต่ำทรามมีความคิดไม่แยบคาย เมื่อคบหาสมาคมเข้าทำให้อสัตตบุรุษนั้นแนะนำชักชวนไปในสิ่งที่ไม่ดีงามต่างๆ เช่นชักชวนให้ดื่มน้ำเมา ชักชวนให้เล่นการพนัน เป็นต้น

๔. อสัทธัมมัสสวณังการฟังแต่ อสัทธรรม หมายถึง เป็นผู้ฟังแต่ไกลจากคุณธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม หรือเป็นผู้ที่ไม่ชอบพระสัทธรรมจึงทำให้บุคคลนั้นตำหนิประกอบด้วยอกุศลวิถิต่างๆ ขาดประสบการณ์ด้านความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้ขาดปัญญาในการพิจารณาเหตุผลตามความเป็นจริง เป็นเหตุให้เกิด อโยนิโสมนสิการ

๕. อัตตมิจฉาปณิธิ การตั้งตนไว้ในทางที่ผิด หมายถึงเป็นผู้ที่ตั้งตนไว้ในทางที่ผิดจากวัฒนธรรมประเพณีหรือหลักศาสนาที่ต้องเป็นเหตุให้เป็นคนไร้เหตุผลไม่ยอมรับฟังใครปล่อยให้ไหลไปตามกิเลสมีความคิดไม่แยบคายในอารมณ์ต่างๆ เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้เกิดอโยนิโสมนสิการ^{๒๔}

สรุปว่าเหตุปัจจัยทั้ง ๕ ประการ ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิด อโยนิโสมนสิการทั้งสิ้น ด้วยเหตุปัจจัยทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันได้ คือเหตุที่การไม่ได้ทำบุญที่เกี่ยวกับปัญญาไว้ในปางก่อนจึงไม่ได้เกิดในสถานที่เป็นปฏิรูปเทศ เมื่อไม่ได้เกิดในปฏิรูปเทศแล้วย่อมไม่ได้คบหาสมาคมกับสัตตบุรุษ เมื่อไม่ได้คบหาสัตตบุรุษก็ย่อมไม่ได้ฟังพระสัทธรรมเมื่อไม่ได้ฟังพระสัทธรรมก็ไม่สามารถตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ เป็นต้น

เหตุเกิด “วิจิกิจฉาสัมปยุตต์” ๖ ประการ

โมหมูลจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา คือ ความสงสัยก่อให้เกิดการตัดสินใจไม่เด็ดขาด ในเรื่องต่างๆที่ชวนให้เกิดความรวนเรใจ อันเป็นเหตุขัดขวางการทำคุณความดี โดยมีเหตุปัจจัย ๖ ประการ ดังนี้

๑. อัปปีสุตตตา เป็นบุคคลผู้มีการศึกษาน้อย หมายถึง บุคคลผู้มีการศึกษาน้อย เป็นเหตุให้เกิดความสงสัย ในสิ่งที่ตนไม่เคยรู้ และเก็บความสงสัยไว้ เช่น มีความสงสัยในพระรัตนตรัย ภาพนี้ ภาพหน้า กรรมและผลของกรรม ความสงสัยเช่นนี้ทำให้ขาดความเชื่อมั่นในการที่จะ

^{๒๔} องค์กรคุณ. (ไทย) ๒๑/๓๑/๔๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๐๐/๒๙.

เชื่อและปฏิบัติตามธรรมทั้งหลายได้ จึงเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดวิจิติจกฉา วิจิติจกฉาเป็นเครื่องขัดขวางในคุณงามความดี และกุศลธรรมความดีต่างๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้

๒. อปริยุจกตา เป็นบุคคลไม่ชอบสอบสวนทวนถามท่านผู้รู้ หมายถึงเมื่อเกิดความสงสัย ชอบเก็บความสงสัยนั้นไว้ ไม่กล้าถามผู้รู้ทั้งหลาย หรือมักถามผู้ไม่รู้จริงยิ่งเกิดความสงสัยมากขึ้น เพราะไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง ทำให้พอกพูนไว้ในจิตอย่างแน่นหนาจนไม่สามารถบรรเทาได้

๓. วินเยอปกตัตถญตา เป็นบุคคลไม่ศึกษาให้รอบรู้ในระเบียบวินัย หมายถึงเป็นผู้ที่ไม่มีความเป็นระเบียบวินัยและไม่ประกอบด้วยการเรียนรู้ระเบียบวินัยให้ถูกต้อง จึงเป็นเหตุให้กลายเป็นคนขาดระเบียบวินัยต่อตนเองและผู้อื่นเป็นเหตุให้ผู้อื่นไม่ปรารถนาจะคบหาสมาคมด้วยและเกิดเป็นปมด้อยในชีวิตซึ่งบางคนไม่สามารถรู้ตนเองว่าทำอะไรผิดไป ทั้งนี้ด้วยอำนาจของทิฏฐิและมานะ จึงไม่ยอมแก้ไขปรับปรุงตนเอง จึงปล่อยไปตามอำนาจของกิเลสประพฤติดิตศีลธรรมทั้งทางศาสนาและประเพณีอันดีงามของสังคม เมื่อปล่อยนานเข้าทำให้เกิดความสงสัยในการดำเนินชีวิตของตน ดังนั้นจึงทำให้ขาดความมั่นใจในหนทางชีวิตและเกิดความเบื่อหน่ายไม่แสวงหาความรู้และสร้างคุณความดีต่อไป

๔. อนธิโมกขพหุลตา เป็นบุคคลผู้มีการตัดสินใจไม่เด็ดขาด หมายถึงเป็นผู้ที่มีความรวนเร ลังเล สงสัย ขาดความเด็ดเดี่ยวในกิจการงานต่างๆ จนติดเป็นนิสัย ทำให้การงาน หรือหน้าที่ต่างๆ คั่งค้าง กลายเป็นปัญหาเรื้อรัง จนยากที่จะแก้ไข ให้เสร็จสิ้นได้ ชีวิตจึงไม่ประสบความสำเร็จ

๕. ปาปमितตตา เป็นบุคคลชอบคบหาสมาคมกับมิตรชั่ว หมายถึง เป็นผู้ที่ชอบคบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีความเห็นผิด และไม่ถูกต้องตามธรรม และมีพฤติกรรมไปในทางที่ไม่ดี และชอบแนะนำผู้อื่นไปทางที่เสื่อมเสีย ก่อให้เกิดทุจริตต่างๆ อยู่เป็นนิตย์ เมื่อได้ทำทุจริตลงไปแล้วเกิดนึกได้ในภายหลัง บางครั้งก็สายเกินไปที่จะแก้ไข ทำให้ชีวิตมีดมนและเกิดความสงสัยในการที่จะตัดสินใจทำความดี ที่เป็นเช่นนี้เพราะขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องนั่นเอง

๖. อสัปปายกถา เป็นบุคคลไม่ได้ฟังถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ หมายถึงเป็นบุคคลที่ไม่เคยได้รับฟังข้อมูลที่ถูกต้อง ให้คลายความสงสัย ได้รับฟังแต่ข้อมูลที่ทำให้เกิดความสงสัยอยู่ในใจ เนื่องจากขาดเหตุปัจจัย คือการที่ไม่ได้คบหาสมาคมกับสัตตบุรุษและไม่ได้ฟังธรรมคำสอนจากสัตตบุรุษ จึงทำให้เกิดความสงสัย

สรุปว่าโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยวิจิติจินา คือความสงสัย ก่อให้เกิดการตัดสินใจไม่เด็ดขาด ในเรื่องต่างๆ ที่ชวนให้เกิดความรวนเรใจ อันเป็นเหตุขัดขวางการทำคุณความดี โดยมีเหตุปัจจัย ๖ ประการดังกล่าว

๒.๒.๒ ลักษณะที่จิตตกของวิจิติจินา (จิตและเจตสิก)

๑. ลักษณะพิเศษของโมหมูลจิต (วิจิติจินาสัมปยุตตจิต)

โมหมูลจิต มีลักษณะเป็นนามธรรม ที่เป็นสังขตธรรม เป็นธรรมที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และเป็นเหตุปัจจัยนั้นๆ ด้วยเหตุนี้โมหมูลจิต จึงมีคุณสมบัติพิเศษ ที่เรียกว่า วิเสสลักษณะ หรือลักษณะที่จิตตกๆ ดังนี้คือ

๑. มีความไม่รู้ในอริยสัจ เป็นต้น เป็นลักษณะ หมายความว่า เพราะความไม่รู้ในความเป็นไปของสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง มีความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นต้น ทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดความหลงใหลมกมาย มัวเมาในสิ่งที่ไม่เป็นสาระ ไม่เป็นประโยชน์ด้วยอำนาจของอวิชชา

๒. มีการปกปิดสภาวะของอารมณ์ไว้ เป็นกิจ หมายความว่าอวิชชา เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมปกปิดสภาวะของอารมณ์ต่างๆ ไว้ไม่ให้มองเห็นสภาพความจริงของอารมณ์นั้นๆ คือไม่ให้เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาและความเป็น สุขะ ของอารมณ์นั้นๆ แต่ทำให้มองเห็นเป็นไปตรงกันข้ามคือเห็นว่าเป็นของเที่ยงเป็นสุข มีตัวตนและเป็น อสุภะด้วยอำนาจของอวิชชา

๓. มีความมืดมน เป็นอาการปรากฏ หมายความว่า บัณฑิตทั้งหลายพิจารณาด้วยปัญญาอันแยบคายย่อมเข้าใจสภาพของโมหะได้ว่ามีความมืดมน เพราะเป็นสภาพที่ปกปิดของอารมณ์ไว้ ย่อมทำให้บุคคลทั้งหลายมืดมน มองไม่เห็นความจริงของสิ่งทั้งปวง เหมือนบุคคลอยู่ในสถานที่มืดมิด

๔. มีการไม่ไตร่ตรองพิจารณาอารมณ์นั้นๆ โดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุไกล หมายความว่า การที่ไม่หมั่นพิจารณาไตร่ตรองด้วยอุเบกขา อันแยบคายอยู่เสมอ ย่อมทำให้สั่งสมความไม่รู้มากขึ้น ย่อมทำให้จิตใจมืดมิดด้วยอำนาจของอวิชชา

๒.๒.๓ แสดง ลักษณะ รส ปัจจุบันฐานปทัฏฐาน ของวิจิติจินา (วิจิติจินาเจตสิก)

วิจิกิจาเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่มีความเคลือบแคลงสงสัยในอารมณ์ ทำให้เกิดความลังเล ตัดสินใจไม่เด็ดขาด เมื่อเป็นอย่างนี้ การทำกิจการงานต่างๆ ย่อมสำเร็จได้โดยยาก มักจับจดและเลิกล้มความตั้งใจอยู่เสมอ บัณฑิตผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาโดยอุบายแยบคาย ย่อมสามารถกำหนดพิจารณาเรียนรู้สภาพของวิจิกิจาเจตสิก อันเป็นปรมัตถธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งนับเนื่องในสังขารชั้นรหะ เพราะเป็นสภาวะธรรม ที่ปรุงแต่งจิต ให้เกิดการรับรู้อารมณ์ที่พิเศษออกไปจากเวทนาชั้นรหะ และสัญญาชั้นรหะ โดยอาศัยคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตน ที่ไม่มีเหมือนกับสภาวะธรรมเหล่าอื่นมี ๔ ประการ ที่เรียกว่า วิเสสลักษณะหรือ ลักษณะาทิจตุกะ ดังต่อไปนี้

๑. สยยนลกขณา มีความสงสัย เป็น ลักษณะ หมายถึงเมื่อวิจิกิจาปรากฏเกิดขึ้น ย่อมทำให้สภาพจิตมีความสงสัย โดยปรารภถึงสภาพธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย บุคคลที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ซึ่งเหตุแห่งความสงสัย และไม่ได้เจริญธรรม อันเป็นเหตุแห่งการบรรเทาความสงสัยให้สมบูรณ์ เมื่อปรารภถึงธรรม อันเป็นเหตุแห่งการบรรเทาความสงสัย ย่อมเกิดความลังเล สงสัยต่อสภาวะธรรม เช่นสงสัยในคุณของพระพุทธเจ้า เป็นต้นการสงสัยเหล่านี้จึงเป็นลักษณะของวิจิกิจา

๒. กมปนรสี มีความอ่อนแอหวั่นไหวในอารมณ์ เป็นกิจ หมายถึง วิจิกิจาเจตสิกเมื่อปรากฏเกิดขึ้นแล้ว ย่อมกระทำกิจหน้าที่ ในการทำให้สภาพจิตและเจตสิก ที่เกิดพร้อมกับตนนั้นมีอาการหวั่นไหว เป็นการทำลายความมั่นคงในคุณงามความดีของจิตใจ ให้ลดน้อยลง เมื่อเกิดอาการสงสัยเสมอๆ จนมีกำลังเก็บบกได้ไว้มาก ความมั่นคงของจิตใจย่อมหมดไปในที่สุด ทำให้บุคคลทั้งจากการกระทำคุณงามความดี และทำให้สภาพจิตมีกำลังอ่อน ด้วยเหตุนี้ วิจิกิจา สัมปยุตตจิตจึงไม่สามารถส่งผลเป็นวิบาก ที่มีกำลังหนักแน่นได้คือไม่สามารถส่งผลเป็นปฏิสนธิจิต นำเกิดในภพชาติใหม่ได้ ส่งผลได้เพียงใน ปวัตติกาล ให้ได้รับผลหลังจากการเกิดขึ้นมาแล้ว

๓. อนิจฉยปัจจุภูฏานา มีความไม่สามารถตัดสินใจในอารมณ์ เป็นผลปรากฏ หรือมีการถือเอาเด็ดขาดอย่างเดียวนิยได้ เป็นอาการปรากฏ หมายถึงบุคคลที่ถูกวิจิกิจาเจตสิกครอบงำอยู่ย่อมไม่สามารถตัดสินใจเลือกเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างเดียวนิยได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่สามารถถือเอามติอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเด็ดขาดจึงมีสภาพจับจดและละเลยเสีย

๔. วิจิกิจายอโยนิโสมนสิการปฏฐานาปฏิบัติ อนุครายกราตี ทฎฐพพา มี อันไม่สนใจใส่ใจให้ดีต่ออารมณ์ในความสงสัย เป็นเหตุใกล้ หรือมีการทำไว้ในใจ โดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุใกล้ให้เกิด หมายถึงเหตุที่บุคคลถูกวิจิกิจาครอบงำอยู่เสมอ เพราะบุคคลนั้นขาดโยนิโสมนสิการ คือการใส่ใจพิจารณาสิ่งทั้งปวงโดยอุบายอันแยบคายเป็นคนคิดไม่รอบคอบ หรือไม่ชอบใช้ปัญญาในการพิจารณา มักปล่อยตัวปล่อยใจให้เป็นไปตามอำนาจกิเลส ทำให้ขาด

ความรู้ความเข้าใจสิ่งต่างๆ โดยถูกต้อง เมื่อไม่มีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ย่อมทำให้เกิดความสงสัยในสิ่งนั้นอยู่ตลอดไป

สรุปว่าแสดง ลักษณะ รส ปัจจุบันฐานปัทมฐาน ของวิจิกิจา (วิจิกิจาเจตสิก) ว่าวิจิกิจาเจตสิก หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นความลังเลสงสัยถ้าบุคคลไม่อาจแก้ไขเยียวยาด้วย ญาณปัญญาของตนย่อมสงสัยในสิ่งต่างๆ มีคุณพระรัตนตรัย กรรมและผลของกรรม เป็นต้นซึ่งเป็น เครื่องขัดขวางคุณงามความดีไม่ให้เกิดขึ้น จึงเรียกว่า วิจิกิจานิวรณ์

๒.๒.๓ ประเภทของวิจิกิจา

ในปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน “วิจิกิจา” เป็นปรมัตถธรรม ประเภท “จิตปรมัตถ์ และเจตสิกปรมัตถ์” โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. วิจิกิจาประเภทจิตปรมัตถ์

วิจิกิจาเป็นปรมัตถธรรมประเภทจิตปรมัตถ์ มีชื่อเรียกเป็นภาษาบาลีว่าอุปก-
ขาสหคตังวิจิกิจาสมปยุตตัง แปลว่าจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย
“วิจิกิจา” เป็นธรรม (จิต) ฝ่ายอกุศลจิต ประเภทโมหจิต หรือโมหมูลจิต (ดวงที่ ๑) เรียกว่า
“วิจิกิจาสมปยุตตจิต” เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา คือความรู้สึกเฉยๆ โดยไม่มี
ความรู้เป็นตัวปิดบังไว้ และมีความลังเลสงสัยในอารมณ์ที่รับรู้อยู่นั้นด้วยความมั่นใจ อันเป็นสภาพ
ปกติของจิตที่มีอวิชชาคือ ความไม่รู้เป็นประธานแห่งจิต เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใดแล้ว ย่อมทำให้มี
อาการรวนเร ลังเลใจ ในคุณของพระพุทฺธ คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ และในการทำคุณงามความดี
ต่างๆ ทำให้การตัดสินใจในการทำคุณงามความดีเกิดการหยุดชะงัก หรือไม่สามรถจะเกิดขึ้นได้เลย
ทำให้กลายเป็นบุคคลผู้มีโมหจริตมีความคิดตื้นเขินและไม่แยบคายเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา

คุณสมบัติของวิจิกิจาสมปยุตตจิต

๑) เป็น “อกุศลจิต๑. เป็น“อกุศลจิต”^{๒๕} หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพเศร้า
หมองแห่งใจด้วยอำนาจความหลง ความมมงาย ความไม่รู้ตามความเป็นจริง เป็นต้น วิจิกิจา-
สมปยุตตจิตเป็นจิตที่ให้ผลเป็นความทุกข์ คือความโง่ ความไม่รู้ เป็นผู้ขาดปัญญา

๒) เป็น “กามาวจรจิต”^{๒๖} หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพวนเวียนอยู่ในอารมณ์ที่
เป็นกามอารมณ์ คือหลงไหลไปในอารมณ์ต่างๆ ที่ไม่มีสาระโดยคิดว่าเป็นสาระ

^{๒๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๒๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๓.

๓) เป็น “อโสมนจิต” หมายความว่า เป็นจิต ที่มีสภาพไม่ดีไม่งาม ไม่มีความฉลาด ไม่มีความผ่องใส เพราะมีติดขัดด้วยอำนาจมลทิน คือความหลง ความไม่รู้ เป็นต้น ปกปิดไว้ทำให้ขาดปัญญาพิจารณาในอารมณ์ที่ปรากฏตามความเป็นจริง

๔) เป็น “โลกียจิต”^{๒๗} หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพแปรปรวน เปลี่ยนแปลง และเกิดดับอยู่เสมอ เนื่องมาจากสภาพจิตที่เกิดร่วมกันกับสภาพธรรม ที่มีสภาพแปรปรวน เปลี่ยนแปลงแตกดับ ทำลายไปเป็นธรรมดา เรียกว่า โลกียอารมณ์

๕) เป็น “สเหตุจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุกำกับให้เป็นไปคือ โมหเหตุ ความหลง ทำให้จิตดวงนี้ ตั้งมั่นและเจริญขึ้นในอารมณ์ต่างๆ ที่ได้ประสบพบเห็น

๖) เป็น “อฌานจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่ขาดความมั่นคงหนักแน่น ชัดส่ายไป ในอารมณ์ต่างๆ อยู่เสมอ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจารองค์ฌาน ที่ทำหน้าที่ระครองจิตไว้ในอารมณ์

๗) เป็น “อุปกาสหคตจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา คือ การตอบสนองต่ออารมณ์ต่างๆ ที่ได้ประสบด้วยความเฉยๆ ด้วยอำนาจความไม่รู้สภาพอารมณ์ตามความเป็นจริง

๘) เป็น “วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพเกิดขึ้นพร้อมด้วยความลึกลับสงสัยในอารมณ์นั้นๆ

๙) เป็น “อสังขาริกจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพเป็นไปแห่งอวิชชา ซึ่งเป็นสภาพอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องในขันธสันดาน เนื่องจากไม่มีสภาพธรรมอื่นเข้ามาเบี่ยงเบนสภาพจิต ให้หันไปสู่การตอบสนองต่ออารมณ์ที่ชัดเจนจึงเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องกระตุ้นเตือนหรือชักชวน เพราะเป็นไปตามธรรมชาติของอวิชชา

๑๐) เป็น “ชวนจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพเกิดขึ้นทำหน้าที่เสพอารมณ์ โดยความเป็น โมหชวนะ คือ ความหลง ความไม่รู้ เป็นต้น

๑๑) เป็น “ฉทวาริกจิต” หมายความว่า เป็นจิตที่มีสภาพที่สามารถเกิดขึ้นได้ใน ทวารทั้ง ๖ ในขณะที่มีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏทางทวารนั้นๆ

สรุปว่าวิจิกิจฉาเป็นปรมัตถธรรมประเภท “จิตปรมัตถ์” มีชื่อเรียกเป็นภาษาบาลีว่า อุปกาสหคตังวิจิกิจฉาสัมปยุตตัง แปลว่าจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความ

^{๒๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๓.

สงสัย “วิจิติจนา”เป็นธรรม (จิต) ฝ่ายอกุศลจิต ประเภทโมหจิตหรือโมหมูลจิต (ดวงที่ ๑) เรียกว่า “วิจิติจนาสัมปยุตตจิต”

๒. วิจิติจนาประเภทเจตสิกปรมัตถ์

วิจิติจนาเป็นปรมัตถธรรมประเภท “เจตสิกปรมัตถ์” ชื่อว่า “วิจิติจนาเจตสิก” ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจคือวิพากษ์วิจารณ์ ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น เป็นเจตสิกฝ่ายอกุศลธรรม หรืออกุศลเจตสิก โดยสามารถจัดแบ่งวิจิติจนาเป็นประเภทต่างๆ ตามอำนาจของอกุศลธรรม ได้ดังนี้

วิจิติजनาวรณ(ธรรมเป็นเครื่องกั้นความดีคือวิจิติจนา)^{๒๘}

ประเภท “วิจิติजनาวรณ” ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความสงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ มืองค์ธรรมปรมัตถ์ คือ วิจิติจนาเจตสิกที่ในวิจิติจนาสัมปยุตตจิต ๑

นิวรณะหรือนิวรณ หมายถึง เป็นธรรมที่เป็นเครื่องห้าม หรือกั้นความดี คือ กุศล-ธรรมต่างๆไม่ให้เกิดและกุศลบางอย่างเช่น ฌานที่เกิดอยู่แล้ว ทำให้เสื่อมสิ้นไป นิวรณ วจันตเถว่ามานาธิ นิวาเรณตีติ =นิวรณานิ ธรรมเหล่าใดห้ามความดีมีฌาน เป็นต้นไม่ให้เกิดขึ้น ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่า นิวรณ^{๒๙}

วิจิติजनุสสัย(อนุสัยคือวิจิติจนา)^{๓๐}

ประเภท “วิจิติजनุสสัย” ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือความสงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ มืองค์ธรรมปรมัตถ์ คือวิจิติจนาเจตสิกที่ในวิจิติจนาสัมปยุตตจิต ๑

อนุสัย เป็นกิเลสชนิดหนึ่งที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลายและเป็นธรรมที่เร้นลับ ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้ (ยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ตามปกติ อนุสัยกิเลส มีลักษณะสงบนิ่งไม่ปรากฏออกมาโดยทางใดทางหนึ่ง ต่อเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ ที่ดีและไม่ดีมากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ(ด้วยอำนาจอย่างอ่อน) อนุสัยกิเลส ที่สงบอยู่ก็เปลี่ยนสภาพเป็น “ปริยฐานกิเลส”ปรากฏขึ้นทางใจถ้าปริยฐานกิเลสมีกำลังแรงมากก็จะเปลี่ยนเป็น“วิตกกม-กิเลส” ล่วงออกมาทางกาย วาจา (ปริยฐานกิเลส และวิตกกมกิเลส) ไม่ใช่อนุสัยกิเลสแต่เป็นผลมาจากอนุสัยกิเลส อนุสัยมีวจันตเถว่า สนฺตาเน อนุ อนุ เสนตีติ =อนุสยา ธรรมเหล่าใดนอนเนื่องอยู่ในความสืบทอดแห่งรูปนาม ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อนุสัย

^{๒๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๕๙๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๒๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจารย์ะ รจนา, “ปรมัตถโชติกะ”, พิมพ์ครั้งที่ ๗ หน้า ๘๕, ๙๗, ๙๘.

^{๓๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๙/๖๐๖, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๔/๑๗๕-๑๗๖.

วิกิกิจฉาสังโยชน์(กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือ วิกิกิจฉา)^{๓๑}

ประเภท “วิกิกิจฉาสังโยชน์” ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ มีองค์ธรรมปรมัตถ์ คือ วิกิกิจฉาเจตสิกที่ในวิกิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

สังโยชน์ หมายถึง ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ ไม่ให้ออกไปจากวัฏทุกข์ได้เหมือนเชือกที่ผูกสัตว์ไว้ หรือวัตถุสิ่งของไว้ไม่ให้หลุดไปสังโยชน์มีวจนัตถะว่าสโยเชนติพนธนตติ= สโยชนานิ ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมมีธรรมชาติชนิดหนึ่งซึ่งเปรียบเสมือนเชือกเส้นใหญ่ผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากกองทุกข์ เชือกเส้นใหญ่เหล่านี้ ได้แก่ สังโยชน์

วิกิกิจฉากิเลส^{๓๒}

ประเภท “วิกิกิจฉากิเลส” ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมอง คือ ความสงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ มีองค์ธรรมปรมัตถ์ คือ วิกิกิจฉาเจตสิกที่ในวิกิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

กิเลส หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำให้เศร้าหมองหรือ ร่ำร้อน ฉะนั้น จิต เจตสิก รูป ที่เกิดพร้อมกับกิเลสทั้งหลายจึงมีความเศร้าหมองร่ำร้อนไปด้วย เพราะตามธรรมดาจิตใจ และกิริยาอาการของบุคคลทั้งหลายนั้น ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับ โลภะ โทสะ โมหะ แล้วผู้นั้นจะรู้สึกสบายและปรากฏทางหน้าตาและไม่มีอาการเดือดร้อนแต่ประการใดกิเลสมิฉะนั้นจะว่ากิเลสเนติ อุปตาปนตติ = กิเลสา (วา) กิลิสฺสตี เอเตหิตติ = กิเลส ธรรมชาติใด ย่อมทำให้ร่ำร้อน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า กิเลส หรือ สัมปยุตตธรรม คือ จิต เจตสิก ย่อมเศร้าหมองด้วยธรรมชาติใด ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการเศร้าหมองของสัมปยุตตธรรมนั้น ชื่อว่ากิเลส (ได้แก่ กิเลส ๑๐ ประการ)^{๓๓}

สรุปว่าวิกิกิจฉาเป็นปรมัตถธรรมประเภท “เจตสิกปรมัตถ์” ชื่อว่า “วิกิกิจฉาเจตสิก” ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ คือ วิพากษ์วิจารณ์ ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้นเป็นเจตสิกฝ่ายอกุศลธรรม หรืออกุศลเจตสิก โดยสามารถจัดแบ่งวิกิกิจฉา เป็นประเภทต่างๆ เช่น ๑) วิกิกิจฉานิรวรณ ๒) วิกิกิจฉานุสัย ๓) วิกิกิจฉาสังโยชน์ ๔) วิกิกิจฉากิเลส ธรรมทั้ง ๔ มีองค์ธรรมเหมือนกัน คือวิกิกิจฉาเจตสิกที่ในวิกิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

๒.๓ วิกิกิจฉานิรวรณที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา

^{๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๖/๕๒๖, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๙/๑๙๗.

^{๓๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๔/๑๐๔.

^{๓๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจาริยะ รจนา, “ปรมัตถโชติกะ”, หน้า ๘๙, ๙๐, ๑๐๒.

พระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมเทศนา เกี่ยวกับวชิกิจจณานิวรรณที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ ๑) พระวินัยปิฎก ๒) พระสุตตันตปิฎก ๓) พระอภิธรรมปิฎก ๔) คัมภีร์อรรถกถา ๕) คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ วิสุทธิมรรค ๖) คัมภีร์ฎีกา เป็นต้น โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือ

๒.๓.๑ วชิกิจจณานิวรรณที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

“วชิกิจจณานิวรรณ” ไม่มีปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มีแต่วชิกิจจณาสังโยชน์ โดยมีเนื้อหา รายละเอียดดังนี้ คือ “วชิกิจจณา” ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกมหาวีรังก์ ๑. ปาราชิกกัณฑ์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ วินีตวัตถุ เรื่องการละสังโยชน์ โดยรายละเอียดดังนี้

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งกล่าววอดอุตตริมนุสสธรรมแก่ภิกษุ อีกรูปหนึ่งแม่ภิกษุรูปนั้นก็กล่าววอดว่า “แม้กระผมก็ละสังโยชน์ได้” ท่านเกิดความกังวลใจว่าเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๑๐)^{๓๔}

สรุปว่า ไม่ปรากฏพบคำว่า “วชิกิจจณา” หรือวชิกิจจณานิวรรณ ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก พบแต่คำว่า “สังโยชน์” ดังนั้นวชิกิจจณานิวรรณที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวีรังก์ ๑. ปาราชิกกัณฑ์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ วินีตวัตถุ เรื่องการละสังโยชน์ สังโยชน์หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒) วิจิกิจจณา ความลังเลสงสัย ๓) สีลพทปราคาส ความถือมั่นศีลพท ๔) กามราคะ ความติดใจในกามคุณ ๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ๖) รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม ๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม ๘) มานะ ความถือว่าตัวเป็นนั่น เป็นนี่ ๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๑๐) อวิชชา ความไม่รู้ตามความเป็นจริง

๒.๓.๒ วชิกิจจณานิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก

“วชิกิจจณานิวรรณ” ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกมี ๕ นิกายคือ ๑) ทีฆนิกาย ๒) มัชฌิมนิกาย ๓) สังยุตตนิกาย ๔) อังคุตตรนิกาย ๕) ขุททกนิกาย โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) “วชิกิจจณานิวรรณ” ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่ม ๙) ทีฆนิกายสีล-ขันธวรรค ๒. สามัญญผลสูตร อุปมานิวรรค ๕ โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือ เธอละอภิชฌาความเพ่งเล็งอยากได้ของเขาในโลกมีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌาละความมุงร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาทมุงประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุงร้ายคือพยาบาท ละถิ่นมิตระ ความหดหู่และเชื่องซึมปราศจากถิ่นมิตระกำหนดแสงสว่างมีสติสัมปชัญญะอยู่ชำระ

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๑/๒๒๓/๒๑๔.

จิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ อุทัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตสงบอยู่ภายในชำระจิตบริสุทธิ์จากอุทัจจกุกกัจจะ ละวิจิกิจฉา ความล่งเลงสัย ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว ไม่มีวิจิกิจฉาในกุศลธรรม ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา^{๓๕}

สรุปว่า วิจิกิจฉานิวัรณ ที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก (เล่ม ๙) ที่มณิกายสีลขันธวรรค ๒.สามัญญผลสูตร อุปมานิวัรณ ๕ ละวิจิกิจฉา (ความล่งเลงสัย) ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว ไม่มีวิจิกิจฉาในกุศลธรรมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา

๒) วิจิกิจฉานิวัรณ ที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก(เล่ม ๙)ที่มณิกายสีลขันธวรรค ๑๓. เติวิชชสูตร เปรียบด้วยแม่น้ำอจิรวดี โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า“อย่างนั้นเหมือนกับ นิวัรณ ๕ นี้ ในวินัยของพระอริยะเรียกว่าเครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้างเครื่องกั้นบ้างเครื่องรัตรึงบ้างเครื่องตรึงตร้างบ้าง นิวัรณ ๕ มีอะไรบ้าง คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทัจจกุกกัจจะ และวิจิกิจฉา นิวัรณ ๕ เหล่านี้แลในวินัยของพระอริยะเรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกั้นบ้าง เครื่องรัตรึงบ้าง เครื่องตร้างบ้าง”^{๓๖}

สรุปว่า วิจิกิจฉานิวัรณ ที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก (เล่มที่๙) ที่มณิกายสีลขันธวรรค๑๓ เติวิชชสูตร เปรียบด้วยแม่น้ำอจิรวดีนิวัรณ ๕คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทัจจกุกกัจจะ และ วิจิกิจฉานิวัรณ ๕ เหล่านี้แลในวินัยของพระอริยะเรียกว่าเครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้างเครื่องกั้นบ้าง เครื่องรัตรึงบ้าง เครื่องตร้างบ้าง

๓) วิจิกิจฉานิวัรณ ที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก (เล่ม ๑๐) ที่มณิกาย มหาวรรค๙ มหาสติปัฏฐานสูตรธัมมานุปัสสนา หมวดนิวัรณ โดยมีรายละเอียดดังนี้

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายเป็นอย่างไร คือ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นิวัรณ ๕ (วิจิกิจฉา) ได้แก่เมื่อวิจิกิจฉา (ความล่งเลงสัย) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดเจนว่า“วิจิกิจฉาภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อวิจิกิจฉาภายในไม่มีอยู่ก็รู้ชัดว่า“วิจิกิจฉาภายในของเราไม่มีอยู่”การเกิดขึ้นแห่งวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และวิจิกิจฉาที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น^{๓๗}

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๘/๒๐๑.

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๕๔๘/๒๔๐.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

สรุปว่า วิจิกิจฉานินวรณ์ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๑๐)ที่มณิกายมหาวรรค
สมหาสติปัฏฐานสูตรธัมมานุปัสสนาการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือพิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมทั้งหลาย คือ นวรณ์ ๕ (วิจิกิจฉาน)

๔)วิจิกิจฉานินวรณ์ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๒) มัชฌิมนิกายมูล-
ปณณาสก์ โอปัทมวรรคัมมิกสูตร ว่าด้วยคำว่าหมอน้ำต่างนั้นเป็นชื่อแห่งนวรณ์ ๕ โดยปรากฏ
ข้อความ คือ

- ๑) กามฉันทนินวรณ์ สิ่งทีกัณจิต คือ ความพอใจในกาม
- ๒) พยาบาทนินวรณ์ สิ่งทีกัณจิต คือ ความขัดเคืองใจ
- ๓) ถีนมิทธนินวรณ์ สิ่งทีกัณจิต คือ ความหดหู่และเชื่องซึม
- ๔) อุทธัจจะกุกกุกจะนินวรณ์ สิ่งทีกัณจิต คือ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ
- ๕) วิจิกิจฉานินวรณ์ สิ่งทีกัณจิต คือ ความลังเลสงสัย ^{๓๘}

สรุปวิจิกิจฉานินวรณ์ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๒) มัชฌิมนิกายมูล-
ปณณาสก์ โอปัทมวรรคัมมิกสูตรว่าด้วยคำว่าหมอน้ำต่างนั้นเป็นชื่อแห่งนวรณ์ ๕ วิจิกิจฉานินวรณ์
สิ่งทีกัณจิต คือ ความลังเลสงสัย

๕) วิจิกิจฉานินวรณ์ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๒) มัชฌิมนิกายมูล-
ปณณาสก์ ๓. โอปัมมวรรค ๗. จุฬหัตถิปโทปมสูตร โดยปรากฏข้อความว่า

การละนินวรณ์ ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ประกอบด้วย อริยศีลขันธ อริยสันโดช อริยอินทริย์
สังวร และอริยสติสัมปชัญญะ นี้แล้วพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเจียบสงัด คือ ป่าโคนไม้ ภูเขา ชอกเขา
ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์
ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้าภิกษุหนึ่งละอภิชฌาในโลกมีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ชำระจิตให้
บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละพยาบาทและความมุงร้าย มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่
ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากพยาบาท และความมุงร้าย ละถีนมิทธะ ความหดหู่เชื่องซึม เป็นผู้ปราศจาก
ถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจะกุกกุกจะ
ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจได้แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบภายในชำระจิตให้บริสุทธิ์ จาก

^{๓๘} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/
๔๖๗/๕๙๐.

อุทัจจกุกุกจะ ละวิจิกิจา ความล้งเลงสัย ข้ามวิจิกิจาได้แล้วไม่มีวิจิกิจาในกุศลธรรมอยู่
ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจา^{๓๙}

สรุป วิจิกิจานิรวรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๒) มัชฌิมนิกาย มูล-
ปณณาสก ๓. โอปัมมวรรค ๗. จุฬหัตถิปโทปมสูตร คือ ภิกษุนั้นเป็นผู้ประกอบด้วย อริยสีลขันธ
อริยสันโดษ อริยอินทริยสังวร และอริยสติสัมปชัญญะนี้แล้ว พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเจียบสงัด คือ
ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉัน
ภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ภิกษุนั้นละอภิชณาในโลก มีใจ
ปราศจากอภิชณาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก วิจิกิจา ความล้งเลงสัย ข้ามวิจิกิจาได้แล้ว ไม่มี
วิจิกิจาในกุศลธรรมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจา

๖) วิจิกิจานิรวรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๔) มัชฌิมนิกายอุปริ-
ปณณาสกเทวทหวรรคโคปกโมคคัลลานสูตร โดยปรากฏข้อความ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์
นั้นไม่ทรงสรรเสริญมานเช่นไร? คือบุคคลบางคนในโลกนี้มีใจถูกวิจิกิจากลุ่มรุมถูกวิจิกิจา
ครอบงำอยู่และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดวิจิกิจาที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง
หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำวิจิกิจาเท่านั้นไว้ภายใน^{๔๐}

สรุปวิจิกิจานิรวรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๑๔) มัชฌิมนิกาย มูล-
ปณณาสก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก เทวทหวรรค โคปกโมคคัลลานสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้นไม่ทรงสรรเสริญมานเช่นไร? คือบุคคลบางคนในโลกนี้มีใจถูกวิจิกิจากลุ่มรุม ถูก
วิจิกิจาครอบงำอยู่ เป็นต้น

๗) วิจิกิจานิรวรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๙) สังยุตตนิกาย มหา-
วารวรรค มัคคสังยุต โอฆวรรค นิรวณสูตร โดยปรากฏข้อความ คือ

“ภิกษุทั้งหลาย นิรวณ สิ่งกั้นจิต ไม่ให้บรรลุความดี ๕ ประการนี้ นิรวณ ๕
ประการ มีอะไรบ้าง? คือ ๑. กามฉันทนิรวณ จนถึง ๕. วิจิกิจานิรวณ สิ่งกั้นจิต ไม่ให้บรรลุความดี
คือความล้งเลงสัย^{๔๑}

^{๓๙} ติรยลเยียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๖/๓๒๖, ม.ม. (ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓.

^{๔๐} ติรยลเยียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๔/๙๔.

^{๔๑} ติรยลเยียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๘/๑๐๔-๑๐๕.

สรุปว่า วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๙) สังยุตตนิกาย มหาวรรค มัคคสังยุต โขจวรรค นิเวณสูตร ว่าด้วยเรื่องนิวรรณ สิ่งกัณฐิตไม่ให้บรรลุความดี ๕ ประการนี้มี วิจิกิจจานิวรรณ สิ่งกัณฐิตไม่ให้บรรลุความดี คือความล่งเลงสงสัย เป็นต้น

๘) วิจิกิจจานิวรรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๙) สังยุตตนิกาย มหาวรรค โพชฌงค์สังยุต ปัพพตวรรค กายสูตร โดยมีรายละเอียดดังนี้

อาหารของนิวรรณ อะไรเล่าเป็นอาหารที่หากามฉันทะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือหากามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำวิจิกิจหาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิจิกิจหาที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นคือธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจหาอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยกคายในธรรมเหล่านั้นให้มากนี้เป็นอาหารที่ทำวิจิกิจหา ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิจิกิจหาที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น^{๔๒}

สรุปวิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๙) สังยุตตนิกาย มหาวรรค โพชฌงค์สังยุต ปัพพตวรรค กายสูตรว่าด้วยเรื่อง อาหารของนิวรรณ คือธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจหาอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยกคายในธรรมเหล่านั้นให้มากนี้เป็นอาหารที่ทำวิจิกิจหาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิจิกิจหาที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๙) วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๙) สังยุตตนิกาย มหาวรรคที่ ๒, ๒. โพชฌงค์สังยุต ๔. นิเวณวรรค ๕. อโยนิโสมนสิการสูตร โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือว่า ด้วยการมนสิการโดยไม่แยกคาย “ภิกษุทั้งหลายเมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยกคาย กาม-ฉันทะ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น พยาบาทที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อุทธัจจกุกกุกจะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น วิจิกิจหาที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น”^{๔๓}

สรุปว่า วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๑๙) สังยุตตนิกาย มหาวรรค ๒, ๒. โพชฌงค์สังยุต ๔. นิเวณวรรค ๕. อโยนิโสมนสิการสูตร คือวิจิกิจหาที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๐-๑๑๑.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๖/๑๔๘.

๑๐) วิจิณณนิวรรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๒๐) อังคุตตรนิกาย-เอกนิบาต นิวรรณปหานวรรค หมวดว่าด้วยธรรมเป็นเหตุละนิวรรณ โดยปรากฏข้อความ คือ

เราไม่เห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้วิจิณณ ความล่งเลสงสัย ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความเจริญไฟบุญยิ่งขึ้นเหมือนอโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยไม่แยกกาย) นี้เมื่อมนสิการโดยไม่แยกกาย วิจิณณที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไฟบุญยิ่งขึ้น^{๔๔}

สรุปว่า วิจิณณนิวรรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๒๐) อังคุตตรนิกาย เอกนิบาตนิวรรณปหานวรรค หมวดว่าด้วยธรรมเป็นเหตุละนิวรรณ เหตุให้วิจิณณ (ความล่งเลสงสัย) ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไฟบุญยิ่งขึ้น

๑๑) วิจิณณนิวรรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ ๒๐) อังคุตตรนิกายทุกนิบาต ตติยปัณณาสก์ อาปายิกวรรค ทุติยโสเจยยสูตรว่าด้วยความสะอาดสูตรที่ ๒ โดยปรากฏข้อความ คือ

ความสะอาดใจเป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดวิจิณณ(ความล่งเลสงสัย)มีในภายในว่า“วิจิณณามีในภายในของเรา”หรือรู้ชัดวิจิณณที่ไม่มีในภายในว่า“วิจิณณไม่มีในภายในของเรา” รู้ชัดถึงการเกิดขึ้นแห่งวิจิณณที่ยังไม่เกิดขึ้น รู้ชัดถึงการละวิจิณณที่เกิดขึ้นแล้ว และรู้ชัดถึงการไม่เกิดขึ้นต่อไปแห่งวิจิณณที่ละได้แล้วนี้เรียกว่า ความสะอาดใจ^{๔๕}

สรุปว่า วิจิณณนิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๒๐)อังกุตตรนิกาย ทุกนิบาตตติยปัณณาสก์ อาปายิกวรรค ทุติยโสเจยยสูตรว่าด้วยความสะอาดสูตรที่ ๒ ความสะอาดใจ คือรู้ชัดวิจิณณ (ความล่งเลสงสัย) มีในภายในว่า“วิจิณณามีในภายในของเรา”หรือรู้ชัดวิจิณณที่ไม่มีในภายในว่า“วิจิณณไม่มีในภายในของเรา”รู้ชัดถึงการเกิดขึ้นแห่งวิจิณณที่ยังไม่เกิดขึ้น รู้ชัดถึงการละวิจิณณที่เกิดขึ้นแล้ว และรู้ชัดถึงการไม่เกิดขึ้นต่อไปแห่งวิจิณณที่ละได้แล้วนี้เรียกว่า ความสะอาดใจ เป็นต้น

๑๒) วิจิณณนิวรรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๒๑) อังคุตตรนิกาย, จตุกกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ ปัตตกัมมวรรคปัตตกัมมสูตร โดยปรากฏข้อความ คือ

ปัญญาสัมปทาเป็นอย่างไรคือบุคคลมีปัญญาวิจิณณ(ความล่งเลสงสัย)ครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำย่อมเสื่อมจากยศ

^{๔๔} ติรายนละเอียดยใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕/๓.

^{๔๕} ติรายนละเอียดยใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๒/๓๖๘.

และความสุขหรือยาสาวกนั้นแล้วว่า“วิจิตรจินาทำให้จิตเศร้าหมอง”จึงละวิจิตรจินาที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย^{๔๖}

สรุปว่า วิจิตรจินานิรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๒๑) อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตทุติยปัณณาสก์ ปัตตกัมมวรรคปัตตกัมมสูตรปัญญาสัมปทา คือบุคคลมีใจถูกอภิขณาวิสมโลภะครอบงำอยู่ยอมทำสิ่งที่ไม่ควรทำไม่ยินดีสิ่งที่ควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำไม่ยินดีสิ่งที่ควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข

๑๓) วิจิตรจินานิรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๒๒)อังคุตตรนิกาย-ปัญจกนิบาต จตุตถปัณณาสก์ พราหมณวรรค สังคารวสูตรว่าด้วยสังคารวพราหมณ์โดยปรากฏข้อความคือ

สมัยใดบุคคลมีจิตถูกวิจิตรจินากลุ่มรุม ถูกวิจิตรจินาครอบงำอยู่และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดวิจิตรจินาที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ มนต์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนต์ที่ไม่ได้สาธยายเลย เปรียบเหมือนภาชนะที่เต็มไปด้วยน้ำขุ่นมัวเป็นตมที่เขาวางไว้ในที่มืด คนมีตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะที่เต็มไปด้วยน้ำนั้นไม่พึงรู้ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริงแม้ฉันใด สมัยใดบุคคลมีจิตถูกวิจิตรจินากลุ่มรุม ถูกวิจิตรจินาครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดวิจิตรจินาที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ มนต์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนต์ที่ไม่ได้สาธยายเลยฉันนั้นเหมือนกัน^{๔๗}

สรุปว่า วิจิตรจินานิรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๒๒)อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาต จตุตถปัณณาสก์ พราหมณวรรค สังคารวสูตรว่าด้วยสังคารวพราหมณ์ สมัยใดบุคคลมีจิตถูกวิจิตรจินากลุ่มรุมถูกวิจิตรจินาครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งธรรมที่สลัดวิจิตรจินาที่เกิดขึ้นแล้ว มนต์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนต์ที่ไม่ได้สาธยายเลย

๑๔)วิจิตรจินานิรณ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่ ๓๐)ขุททกนิกายจุฬ-นิทเทสปรายนวรรค ๕.มาณวปัญหานิทเทส ๕.โรตกมาณวปัญหานิทเทสดังปรากฏข้อความคือ

ว่าด้วยความสงสัย วิจิตรจินา เรียกว่าความสงสัยได้แก่ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกข์สมุทัย ความสงสัยในทุกข์นิโรธ ความสงสัยในทุกข์นิโรธคามินิปฏิบัติ ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๒๖-๓๒๗, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๗/๔๖๔.

ความสงสัยในปฏิจสมุปาบท ว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงมีความสงสัย กิริยาที่สงสัยภาวะที่สงสัยความเคลือบแคลง ความลังเลความเห็นเป็น ๒ ฝ่าย ๒ ทาง ความไม่แน่ใจความยึดถือหลายอย่าง ความไม่ตกลงใจความตัดสินใจไม่ได้ ความกำหนดถือเอาไม่ได้ความหวาดหวั่นแห่งจิตความติดขัดในใจเห็นปานนี้^{๔๘}

สรุป วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก(เล่มที่๓๐)ขุททกนิกายจุฬ-นิทเทสปรายนวรรค ๕.มาณวปัญหานิทเทส ๕.โรตกมาณวปัญหานิทเทส คือวิจิกิจจา เรียกว่าความสงสัย ได้แก่ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย

๒.๓.๓ วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

๑)วิจิกิจจานิวรรณ ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ ๓๔) ัมมสังคณีจิต-ตูปปาทกัณฑ์ อกุศลบท อกุศลจิต ๑๒ อกุศลจิตดวงที่ ๑๑ โดยปรากฏข้อความคือ วิจิกิจจาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นไฉน? ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ ความตัดสินใจอารมณ์ไม่ได้ ความเห็นเป็นสองอย่าง ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถถือเอาโดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพรวดไป ความไม่สามารถหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ความกระด้างแห่งจิตความลังเลในสมัยนั้นนี้ชื่อว่า วิจิกิจจาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นหรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้น แม้อันในสมัยนั้นสภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นอกุศล^{๔๙}

สรุปว่า วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ ๓๔) ัมมสังคณี ๑.จิตตูปปาทกัณฑ์ อกุศลบท อกุศลจิต ๑๒ อกุศลจิตดวงที่ ๑๑ วิจิกิจจาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นไฉน ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ ความตัดสินใจอารมณ์ไม่ได้ ความเห็นเป็นสองอย่าง ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย

๒)วิจิกิจจานิวรรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ ๓๔) ัมมสังคณี ๓.นิก-เขปกัณฑ์ ดิกนิกเขปะโดยปรากฏข้อความคือวิจิกิจจาเป็นไฉน ปุณฺณย่อมเคลือบแคลงสงสัยในพระศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ในปฏิจสมุปาบท ทว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงมีความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ ความตัดสินใจอารมณ์ไม่ได้ ความเห็นเป็นสองทาง

^{๔๘}ดูรายละเอียดใน ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๔.

^{๔๙}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๔๒๕/๑๒๒-๑๒๓.

ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถถือเอาโดยส่วนตัวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพრაไป ความไม่สามารถหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจนี้ เรียกว่า วิจิกิจฉา^{๕๐}

สรุปวิจิกิจฉานิเวรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก(เล่มที่ ๓๔)อัมมสังคณี ๓นิก-เขป กัณฑ์ตักนิกเขปะวิจิกิจฉาเป็นไฉนปุณฺณย่อมเคลือบแคลงสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ในส่วนอดีตในส่วนอนาคตในปฏิจสุมุปาทเป็นต้น

๓)วิจิกิจฉานิเวรณ ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ ๓๔) อัมมสังคณี ๓.นิก-เขปกัณฑ์ตักนิกเขปะ นิเวรณโคจฉกะ ๑.นิเวรณทุกะ โดยปรากฏข้อความ คือ สภาวะธรรมที่เป็นนิเวรณเป็นไฉน?นิเวรณ ๖คือ ๑) กามฉันทนิเวรณ ๒) พยาบาทนิเวรณ๓) ถีนมิทธนิเวรณ ๔)อุทธัจจ-กุกกุจจนนิเวรณ๕) วิจิกิจฉานิเวรณ๖) อวิชชานิเวรณ^{๕๑}

สรุปว่าวิจิกิจฉานิเวรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก(เล่มที่ ๓๔) อัมมสังคณี ๓. นิกเขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะนิเวรณโคจฉกะ สภาวะธรรมที่เป็นนิเวรณ เป็นไฉน นิเวรณ ๖ คือ วิจิกิจฉา-นิเวรณ เป็นต้น

๔) วิจิกิจฉานิเวรณ ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ ๓๔) อัมมสังคณี ๓.นิก-เขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะ นิเวรณโคจฉกะ๑. นิเวรณทุกะ มีข้อความปรากฏเพิ่มเติม คือวิจิกิจฉานิเวรณเป็นไฉน ปุณฺณย่อมเคลือบแคลงสงสัย ในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ในปฏิจสุมุปาทว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ ความตัดสินใจไม่ได้ ความเห็นเป็นสองทาง ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะยึดถือโดยส่วนตัวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพราไป ความไม่สามารถจะหยั่งลงยึดถือเป็นยุติได้ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ มีลักษณะเช่นว่านี้ เรียกว่าวิจิกิจฉานิเวรณ^{๕๒}

สรุปว่าวิจิกิจฉานิเวรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก(เล่มที่ ๓๔)อัมมสังคณี๓ นิกเขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะ นิเวรณโคจฉกะ วิจิกิจฉานิเวรณเป็นไฉนปุณฺณย่อมเคลือบแคลงสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขาในส่วนอดีต ในส่วนอนาคตในปฏิจสุมุปาทเป็นต้น

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๘/๒๖๑.

^{๕๑}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๕๘/๒๘๗.

^{๕๒}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๗/๒๘๗-๒๘๘.

๕) วิจิตรนิพนธ์ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก(เล่มที่ ๓๕) วิกัศ๗. สติปัฏ-ฐาน วิกัศ ๑. สุตตันตภาชนีย ๔. อัมมานุปัสสนานิทเทสนีวรณ์ปัพพะโดยปรากฏข้อความคือการพิจารณา เห็นธรรมในธรรมภายในตนอยู่ เป็นอย่างไร? นีวรณ์ปัพพะ รู้กามฉันทะภายในตนซึ่งมีอยู่ว่ากาม ฉันทะภายในตนของเรามีอยู่ ฯลฯ หรือรู้กามฉันทะภายในตนซึ่งไม่มีอยู่ว่ากามฉันทะภายในตนของเราไม่มีอยู่ ฯลฯ อนึ่งรู้เหตุเกิดแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิด ฯลฯ เหตุละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วและเหตุ ที่กามฉันทะซึ่งจะได้แล้ว ฯลฯ จะไม่เกิดต่อไป รู้พยาบาทภายในตนซึ่งมีอยู่ ฯลฯ รู้กามฉันทะภายใน ตนซึ่งมีอยู่ ฯลฯ รู้อุทัจจกุกุกจะภายในตนซึ่งมีอยู่ ฯลฯ รู้วิจิตรนิพนธ์ภายในตนซึ่งมีอยู่ว่า รู้วิจิตรนิพนธ์ภายในตนของเรามีอยู่ ฯลฯ หรือรู้วิจิตรนิพนธ์ภายในตนซึ่งไม่มีอยู่ว่าวิจิตรนิพนธ์ภายในตนของ เราไม่มีอยู่ ฯลฯ อนึ่งรู้เหตุเกิดแห่งวิจิตรนิพนธ์ที่ยังไม่เกิดเหตุละวิจิตรนิพนธ์ที่เกิดขึ้นแล้ว และเหตุที่วิจิตรนิพนธ์ ซึ่งจะได้แล้วจะไม่เกิดต่อไป^{๕๓}

สรุปว่าวิจิตรนิพนธ์ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ ๓๕) วิกัศ๗. สติ-ปัฏ ฐานวิกัศ ๑. สุตตันตภาชนีย ๔. อัมมานุปัสสนานิทเทสนีวรณ์ปัพพะ รู้กามฉันทะภายในตนซึ่งมีอยู่ ว่ารู้วิจิตรนิพนธ์ภายในตนซึ่งมีอยู่ว่า วิจิตรนิพนธ์ภายในตนของเรามีอยู่ หรือรู้วิจิตรนิพนธ์ภายในตนซึ่งไม่มีอยู่ ว่าวิจิตรนิพนธ์ภายในตนของเราไม่มีอยู่ อนึ่งรู้เหตุเกิดแห่งวิจิตรนิพนธ์ที่ยังไม่เกิดเหตุละวิจิตรนิพนธ์ที่เกิดขึ้นแล้ว และเหตุที่วิจิตรนิพนธ์ซึ่งจะได้แล้วจะไม่เกิดต่อไป

๖) วิจิตรนิพนธ์ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก(เล่มที่ ๓๖) ปุคคัลบัญญัติจตุกก ปุคคัลบัญญัติโดยปรากฏข้อความคือโยคีผู้ปฏิบัตินั้นทำความรู้สึกตัวในการก้าวไปการถอยกลับ การ แลดู การเหยียดดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร การฉน การตีม การ เคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง โยคีผู้ปฏิบัติ เธอประกอบด้วยอริยสีลขันธ อริยอินทริยสังวร อริยสติสัมปชัญญะ และอริย-สันโดษนี้ พักอยู่ ณ เสนาสนะ อันเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชู้ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติให้มั่น เธอละ อภิชฌาในโลกมีใจปราศจากอภิชฌา ขำระจิตให้หมดจดจากอภิชฌาละความมุงร้ายคือพยาบาทมี จิตไม่พยาบาท มุงประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ขำระจิตให้หมดจดจากความมุงร้ายคือ พยาบาท ละกามฉันทะปราศจากกามฉันทะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะขำระจิตให้หมดจด จากกามฉันทะ ละอุทัจจกุกุกจะ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบภายในขำระจิต ให้หมดจดจากอุทัจจ

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๗/๓๑๔-๓๑๕.

ถูกๆจะ ละวิจิกิจฉานข้ามพ้นวิจิกิจฉาได้แล้ว ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ชำระจิตให้
หมดจดจากวิจิกิจฉา^{๕๔}

สรุปว่าวิจิกิจฉานิรณที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก(เล่มที่ ๓๖)บุคคลบัญญัติ๔.
จตุกบุคคลบัญญัติทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดูเป็นต้นประกอบด้วย
อริยสีลขันธ อริยอินทริย์สังวร อริยสติสัมปชัญญะ และอริยสันโดษ นี้พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบ
สงัด คือ ป่า โคนไม้ เป็นต้น

๒.๓.๔ วิจิกิจฉานิรณที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา

วิจิกิจฉานิรณ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาได้แก่ ๑) อรรถกถาพระวินัยปิฎก๒) อรรถ-
กถาพระสุตตันตปิฎก ๓) อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก โดยปรากฏข้อความว่าวิจิกิจฉานิรณที่
ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ปรากฏข้อความคือ

๑. วิจิกิจฉานิรณ ที่ปรากฏในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกสังยุตตนิกายสฬายตน-
วัคค์มหาวารวัคค์ฉนนา สารัตถ์ปกาสินี ภาค๓, ๓.อุทายีวรรค หมวดว่าด้วยอุทายี ๓-๕พรรณนา
พระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิรณ^{๕๕} โดยปรากฏข้อความคือ ข้อที่ ๒๐๔-๒๐๖ในพระสูตรที่
๓ บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบวินิจฉัยได้ดังนี้คำว่าอันเป็นที่ตั้งแห่งกามราคะ(กามราคะญาณาน)
ได้แก่อาร์มณธรรมอันเป็นเหตุแห่งกามราคะแม้ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพยาบาท เป็นต้น^{๕๖}

สรุปว่าวิจิกิจฉานิรณที่ปรากฏในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกสังยุตต-
นิกายสฬายตนวัคค์มหาวารวัคค์ฉนนา สารัตถ์ปกาสินีภาค๓, ๓.อุทายีวรรคหมวดว่าด้วยอุทายี
๓-๕. พรรณนาพระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิรณคือคำว่าอันเป็นที่ตั้งแห่งกามราคะ(กาม
ราคะญาณาน)ได้แก่ อาร์มณธรรมอันเป็นเหตุแห่งกามราคะ แม้ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพยาบาท
 เป็นต้น

๒. วิจิกิจฉานิรณ ที่ปรากฏในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกสังยุตตนิกาย สฬายตน
วัคค์มหาวารวัคค์ฉนนา สารัตถ์ปกาสินี ภาค๓, ๔.นิรณวรรค หมวดว่าด้วยนิรณ ๓-๔.
พรรณนาพระสูตร ว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต^{๕๗} โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือ ข้อที่ ๒๑๔-๒๑๕
ในพระสูตรที่ ๓ แห่งวรรคที่ ๔ บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบวินิจฉัยดังนี้คำว่าไม่เป็นนิรณเครื่องกาง

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.ป. (ไทย) ๓๗/๑๘๒/๒๑๒.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๔/๑๓๖.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๓/๒๐๔-๓๐๖/๒๘๕.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๒/๑๔๕.

กัน (อนาวรรณอนีวรรณ) มีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ชื่อว่าไม่เป็นเครื่องกางกัน (อนาวรรณ) เพราะความหมายว่าไม่กันกุศลธรรมชื่อว่าไม่เป็นนิวรรณ(อนีวรรณ)เพราะความหมายว่าไม่กันไม่ให้ปกปิด^{๕๘}

สรุปว่า วิจิกิจฉานิวรรณ ที่ปรากฏในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎกสังยุตตนิกายสฬายตน-
วัคค์มหาวารวัคค์ฉนนาสารัตถ์ปกาสินี ภาค๓, ๔, นีวรรณวรรค หมวดว่าด้วยนิวรรณ ๓-๔.
พรรณนาพระสูตรว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต คือคำว่าไม่เป็นนิวรรณเครื่องกางกัน (อนาวรรณ-
อนีวรรณ) มีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ชื่อว่าไม่เป็นเครื่องกางกัน (อนาวรรณ) เพราะความหมายว่าไม่กัน
กุศลธรรมชื่อว่าไม่เป็นนิวรรณ (อนีวรรณ) เพราะความหมายว่า ไม่กัน ไม่ให้ปกปิด

๓. วิจิกิจฉานิวรรณ ที่ปรากฏในอรรถกถา พระสูตรตันตปิฎกสังยุตตนิกาย
สฬายตนวัคค์มหาวารวัคค์ฉนนา สารัตถ์ปกาสินีภาค๓, ๔, นีวรรณวรรค^{๕๙} หมวดว่าด้วยนิวรรณ
๓-๔. พรรณนาพระสูตรว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิตโดยปรากฏข้อความคือข้อที่ ๒๑๙ ในพระ
สูตรที่ ๘ บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ คำว่าทอนกำลังปัญญา (ปัญญาทุพพลิก-
กาณา) ได้แก่ ทำปัญญาให้อ่อนเพราะว่าเมื่อมีนิวรรณธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นเนื่องๆ ปัญญาเกิดขึ้นใน
ระหว่างๆเป็นปัญญาทรม อ่อน ไม่ฉลาด คำว่า สมัยนั้น นิวรรณ ๕ ประการย่อมไม่มีแก่เธอ
โพชฌงค์ ๗ ประการย่อมมีความเจริญเต็มที่ (ปัญจนีวรรณตสมิ สมเย น โหนติสสตโพชฌงค์ ๗ ตสมิ
สมเย ภาวนาปาริปุรี คจฺจนฺติ) มีอธิบายว่า นิวรรณ ๕ ประการของพระอริยสาวก ผู้พึงอยู่ซึ่งธรรม
เป็นที่สบาย ย่อมอยู่ในที่ไกลถ้าพระอริยสาวกนั้นสามารถเพื่อยังคุณวิเศษให้เกิดในที่นั้นได้
โพชฌงค์ ๗ ประการ ของพระอริยสาวกนั้น ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์อย่างนี้ ถ้าไม่สามารถแต่นั้น
ท่านไปยังที่พักกลางคืน และที่พักกลางวัน เมื่อยังไม่ละปิตินั้นเสียข่มนิวรรณ ๕ ประการได้แล้วจักยัง
คุณวิเศษให้เกิดได้ ข้อนี้ท่านกล่าวหมายถึงข้อนี้ว่า “แม้เมื่อไม่สามารถอยู่ในที่นั้นได้เมื่อยังไม่ละปิติ
นั้นจนถึงภายใน ๗ วัน ข่มนิวรรณได้แล้วจักยังคุณวิเศษให้เกิดได้ความจริงโพชฌงค์ที่เธอได้แล้ว ซึ่งเป็น
ฝ่ายปิติและปราโมทย์คราวเดียว ด้วยการพึงธรรมย่อมเสื่อมไปเพราะอาศัยความเป็นผู้ยินดีใน
การงานเป็นต้น แต่เมื่อได้อุตุสัปปายะเป็นต้น เห็นปานนั้นก็เกิดขึ้นอีกย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ใน
สมัยนั้น ท่านกล่าวไว้อย่างนี้^{๖๐}

สรุปว่า วิจิกิจฉานิวรรณที่ปรากฏในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎกสังยุตต
นิกายสฬายตนวัคค์มหาวารวัคค์ฉนนาสารัตถ์ปกาสินีภาค๓, ๔, นีวรรณวรรค หมวดว่าด้วยนิวรรณ ๓-

^{๕๘} ติรยลเยียดโน ม.ม.อ. (ไทย) ๓/๒๑๔-๒๑๕/๒๘๘.

^{๕๙} ติรยลเยียดโน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๔-๒๑๕/๑๔๖-๑๔๘.

^{๖๐} ติรยลเยียดโน ม.ม.อ. (ไทย) ๓/ - /๑๒๙/๒๘๙.

๔. พรรณนาพระสูตรว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต คือคำว่าทอนกำลังปัญญา (ปัญญาพุพพลีกาณา) ได้แก่ ทำปัญญาให้อ่อนเพราะว่า เมื่อมีนิวรณ์ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นเรื่อยๆ ปัญญาเกิดขึ้นในระหว่างๆ เป็นปัญญาทรม อ่อน ไม่ฉลาด เป็นต้น

๔. วิจิกิจฉานิวรณ์ที่ปรากฏในอรรถกถา

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค มหาวารวัคควัณณาสารัตถ์ปกาสินี ภาค ๓, ๔. นิวรณ์วรรค หมวดว่าด้วยนิวรณ์ ๑๐. นิวรณ์สูตรพรรณนา พรรณนาพระสูตรว่าด้วยนิวรณ์^{๖๑} โดยปรากฏข้อความคือ ข้อที่ ๒๒๑ ในพระสูตรที่ ๑๐ บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบวินิจฉัยปรากฏข้อความว่าเป็นเหมือนคนตาบอด (อนธกรณา) ได้แก่กระทำให้มีมืดคำว่าเป็นเหมือนคนไม่มีดวงตา (อจกขกรณา) ได้แก่กระทำไม่ให้มีปัญญารู้จักๆ คำว่ามีปัญญามีตบอด (ปัญญาโรธิยา) ได้แก่ดับปัญญา คำว่า เป็นไปในฝ่ายความคับแคบ (วิฆาตปฏิกิริยา) ได้แก่เป็นฝ่ายทุกข์ คำว่าไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน (อนิพพานส่วตตนิกา) ได้แก่ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน คำที่เหลือในที่ทั้งปวงมีเนื้อความด้วยประการฉะนี้^{๖๒}

สรุปว่าวิจิกิจฉานิวรณ์ที่ปรากฏในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค มหาวารวัคควัณณาสารัตถ์ปกาสินีภาค ๓, ๔. นิวรณ์วรรค หมวดว่าด้วยนิวรณ์ ๑๐. นิวรณ์สูตรพรรณนา พรรณนาพระสูตรว่าด้วยนิวรณ์คือคำว่าเป็นเหมือนคนตาบอด (อนธกรณา) ได้แก่ กระทำให้มีมืด คำว่าเป็นเหมือนคนไม่มีดวงตา (อจกขกรณา) ได้แก่กระทำไม่ให้มีปัญญารู้จักๆ คำว่ามีปัญญา มีตบอด (ปัญญาโรธิยา) ได้แก่ดับปัญญา เป็นต้น

๒.๓.๕ วิจิกิจฉานิวรณ์ที่ปรากฏในตำราวิชาการ

“วิจิกิจฉานิวรณ์” ที่ปรากฏในตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยปรากฏข้อความ คือ

๑. พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจรรย์) ได้ให้ทัศนะคติเกี่ยวกับ “นิวรณ์” และ “วิจิกิจฉานิวรณ์” ไว้ในหนังสือ “คู่มือวิปัสสนาจารย์” โดยปรากฏข้อความว่า นิวรณ์ คือเครื่องกั้นจิตไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูง คือ ญาณ วิปัสสนา มรรค ผล บุคคลที่ถูกนิวรณ์ครอบงำย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมมติ และปัญญา นิวรณ์ ๕ ประการ คือ

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๑/๑๕๓.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๓/๒๒๑/๒๙๐.

๑) กามฉันทะ คือความยินดีพอใจในกามคุณ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สิ่งที่ชวนให้รักชกให้ใครยินดีกำหนดเป็นที่น่าชอบใจได้แก่ รูปสวย รูปหล่อ เสียงเพราะกลิ่นหอม อร่อย และสิ่งที่สัมผัสอ่อนนุ่ม จิตที่ถูกนิรณครอบจำเพราะมีปัจจัยปรุงแต่งไปตามอารมณ์นั้นๆเป็น ธรรมเครื่องกั้นการทำความดีไม่ให้บรรลุผลนิพพาน เป็นต้น

๒) พยาบาท คือสภาพจิตมีพยาบาท ชื่นชอบแผ่ไปอยู่ในดวงจิตเสมอทำให้จิต เกิดความไม่พอใจ ขัดเคืองใจ คิดปองร้าย เหมือนน้ำ คลื่นน้ำในมหาสมุทร พายุฝุ่น คอยปิดกั้น กระแสแห่งบุญกุศลอยู่เสมอ คอยปิดกั้นคุณความดีอยู่เป็นนิจ

๓) ถีนมิทธะ คือความง่วง สภาพจิตที่เชื่องซึมสติเบลอลงลึ้มเลื่อนลอย จิต ไม่ผ่องใส เหมือนน้ำมีจอกแทนปกคลุม คอยกั้นกุศลธรรมอยู่เสมอ

๔) อุจฉัจฉุกุกุจจะ คือความจิตฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจครอบงำจิต มีสภาพไม่นิ่ง สภาพอารมณ์และจิตแปรปรวนอยู่เสมอ ดิ้นรน ขัดส่าย เหมือนลูกคลื่นในมหาสมุทร

๕) วิจิกิจฉา คือความสงสัย ในพระรัตนตรัย สงสัยขั้น ๕ ในอดีต ปัจจุบัน และขั้นในอนาคต สงสัยในพระธรรม คือ มรรค ผล นิพพาน สงสัยในพระอริยสงฆ์ผู้บรรลุธรรม สงสัยในรูปนามด้วยเหตุจากอวิชา สงสัยในแนวทางการปฏิบัติหรือสงสัยในคำแนะนำของวิปัสสนา- จารย์ เป็นต้น การที่จะตัดละวิจิกิจฉานิรณได้โดยเด็ดขาดด้วยโสตาปัตติมรรค พระอริยบุคคลชั้น พระโสดาบันขึ้นไป จึงรู้เหตุไม่เกิดความสงสัยได้เอง คือโสตาปัตติมรรค^{๖๓}

สรุปว่าวิจิกิจฉานิรณที่ปรากฏในตำราวิชาการ พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี ได้ให้ ทศนคติเกี่ยวกับ“นิรณ”และ“วิจิกิจฉานิรณ”ไว้ในหนังสือ“คู่มือวิปัสสนาจารย์” นิรณ คือ เครื่องกั้นจิตไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูง คือญาณ วิปัสสนา มรรค ผล บุคคลที่ถูกนิรณครอบงำย่อมไม่ รู้ประโยชน์ตนและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมาธิ และปัญญา นิรณ ๕ ประการคือ ๑) กามฉันท-นิรณ ๒) พยาบาทนิรณ๓) ถีนมิทธะนิรณ ๔) อุจฉัจฉุกุกุจจะนิรณ ๕) วิจิกิจฉานิรณ

๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษสมบุรณ์ ตาสนธิ ได้ให้ทศนคติเกี่ยวกับ“นิรณ” และ “วิจิกิจฉานิรณ” ไว้ในหนังสือ “๑ เดือนดูจิตให้นิพพาน” โดยมีรายละเอียด คือ วิจิกิจฉา ธรรมชาติที่สงสัยลังเลใจ เชื่อว่า วิจิกิจฉา มีการทำอารมณ์ไว้ในใจไม่รอบคอบ (อโยนิโสมนสิ- การปทัฏฐานา) วิจิกิจฉาที่เป็นนิรณที่ปรากฏในคัมภีร์วิวัจค์ (เล่มที่ ๓๕) ทรงตรัสว่า มี ๘ ประการ

^{๖๓} พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี, คู่มือวิปัสสนาจารย์, (กรุงเทพมหานคร: สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖๓-๒๖๔.

๑. พุทธะกังขติ สงสัยในพระพุทเจ้า มีจริงหรือ (ในพระวรกายอันประเสริฐ ๓๒ ประการ มีจริงหรือ)

๒. ธัมเม กังขติ สงสัยในพระธรรม (มรรคผลนิพพาน)

๓. สังฆะกังขติ สงสัยในพระสงฆ์ (โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์)

๔. สิกขายกังขติ สงสัยการศึกษาในธรรมวินัยนี้ มีผลจริงหรือ

๕. ปุพฺพันเต กังขติ สงสัยในอดีตชาติ (ว่ามีจริงหรือ)

๖. อปรันเต กังขติ สงสัยในอนาคตชาติ

๗. ปุพฺพันตาปรันเต กังขติ สงสัยทั้งในอดีตและอนาคต

๘. อธิปปัจจยตาปฏิจจสมุปปันเนสุ กังขติ สงสัยในธรรมทั้งหลาย อันเกิดขึ้น เพราะอาศัยสิ่งนี้เป็นปัจจัย (เหตุ ผล กระบวนการแห่งเหตุปัจจัย มีจริงหรือ)

วิจิจจนาทั้ง ๘ เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใด ย่อมกั้นกระแสนจิตของบุคคลนั้น ไม่ให้พัฒนาไปสู่ มรรค ผล นิพพานได้ พระพุทธองค์จึงเรียกอกุศลธรรมนี้ว่า “วิจิจजनาวรณ” แปลว่า เป็นเครื่องกั้นกระแสนจิตไม่ให้ไปสู่ มรรค ผล นิพพาน^{๖๔}

สรุปว่านิรณและวิจิจजनาวรณคือ ธรรมชาติที่สงสัยลังเลใจ ชื่อว่า วิจิจจนา มีการทำอารมณ์ไว้ในใจไม่รอบครอบ(อโยนิโสมนสิการปฏิจจนา)

๒.๔สรุปท้ายบท

วิจิจजनาวรณเป็นธรรมชาติที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมหรือเป็นธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดีหรือเป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมอง มีความเป็นมาและความสำคัญคือ เป็นวิเสสลักษณะ หรือลักษณะที่ติดๆ ๑) สิ้นยลक्षणมีความสงสัย เป็นลักษณะ ๒) กมปนรสมิ ความอ่อนแอแห่งหัวใจในอารมณ์เป็นกิจ ๓) อนิจฉยปจจุปฏิจจนา มีความไม่สามารถตัดสินใจในอารมณ์ เป็นผล๔) วิจิจजनายโยนิโสมนสิการปฏิจจนาปฏิบัติ อนุครายกราติ ทฎฐพพา มีอันไม่สนใจใส่ใจให้ดี ต่ออารมณ์ในความสงสัย เป็นเหตุใกล้ หรือมีการทำไว้ในใจโดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ประเภทของวิจิจจนาในปรมัตถธรรม ๔ ประการคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน “วิจิจจนา” เป็นปรมัตถธรรม “จิตปรมัตถและเจตสิกปรมัตถ” ภาษาบาลีว่าอุเปกขาสหคตังวิจิจจนา

^{๖๔}ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ, ๑ เดือนตุลิตให้นิพพาน, (นนทบุรี:จิงค์ปัยอนด์บุคส์ , ๒๕๕๕), หน้า ๒๕๙-๒๖๐.

สัมปยุตตัง แปลว่า จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆประกอบด้วยความสงสัย“วิจิกิจฉา” เป็นธรรมฝ่ายอกุศลจิต ประเภทโมหจิต หรือโมหมูลจิต(ดวงที่ ๑) เรียกว่า“วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต”วิจิกิจฉา ประเภทเจตสิกปรมัตถ์เป็นปรมัตถธรรมประเภท“เจตสิกปรมัตถ์”ชื่อว่า“วิจิกิจฉา-เจตสิก” ธรรมชาติที่มีความสงสัยไม่ตกลงใจ คือวิพากษ์วิจารณ์ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น เป็นเจตสิกฝ่ายอกุศลธรรม หรืออกุศลเจตสิก